

SMISAO I MOGUĆNOSTI RAZVIJANJA IDEJNOSTI U VASPITNO-OBRAZOVNOM PROCESU

Demokratizacija društvenih odnosa, na bazi jačanja samoupravnih sloboda čoveka, dovela je i do opšteg poboljšanja pozicije i humanizacije ličnosti u društvu i vojsci. Takvi razvojni tokovi nametnuli su kritičko preispitivanje ranije utvrđenih zakonitosti svih oblasti života i njihovo usaglašavanje sa novim okolnostima i stremljenjima. Prirodno je što je do toga došlo i u oblasti vaspitanja. Nužan predmet takvih analiza je i preispitivanje poznatog pedagoško-andragoškog zahteva o idejnosti vaspitanja¹ — da li se on može tretirati na raniji način ili ima novo značenje i kakvo? Susreću se čak i dileme: da li se taj zahtev može danas postavljati na raniji način, nije li on u suprotnosti sa naporima za proširivanje prava radnog čoveka, razvijanjem kritičkog i stvaralačkog mišljenja i samostalnosti rasuđivanja, nije li usmeren na indokrinaciju? Pošto se radi o konstitutivnom elementu našeg vaspitanja, odgovori utoliko pobuđuju veći interes.

ISTORIJA PROBLEMA

Klasici marksizma o idejnosti vaspitanja. Zahtev za idejnošću vaspitanja bazira se na Marksovom i Engelsovom otkriću klasno-političkog karaktera ove aktivnosti u klasnom društvu.

Već u „Nemačkoj ideologiji” Marks i Engels objasnili su stanak ideologije² i ulogu i klasni karakter ideja³ u razvitku društva. U „Manifestu komunističke partije” oni analiziraju klasni karakter vaspitanja i zastupaju gledište da mlade generacije treba otrgnuti od uticaja vladajuće buržoazije i povezati sa revolucionarnom ideologi-

¹ Pojam vaspitanja uzima se u širem smislu i njime se obuhvataju obrazovanje i nastava. Kada se misli, u prvom redu, na obrazovanje i nastavu, to se posebno ističe.

² „Proizvodnja ideja, predstava, svesti pre svega se neposredno prepliće s materijalnom delatnošću i materijalnim opštenjem ljudi, s jezikom stvarnog života. Predstave, mišljenje, duhovno opštenje među ljudima ispoljavaju se... kao neposredna posledica njihovog materijalnog ponašanja”. (*Celokupna dela*, I deo, sveska 5, str. 15).

³ „Misli vladajuće klase u svakoj epohi su vladajuće misli, tj. klasa koja je vladajuća materijalna sila društva ujedno je i njegova duhovna sila. Klasa koja raspolaže sredstvima za materijalnu proizvodnju time ujedno raspolaže i sredstvima za duhovnu proizvodnju, tako da su joj uglavnom potčinjene misli onih koji nemaju sredstva za duhovnu proizvodnju. Vladajuće misli nisu ništa drugo do idejni odraz vladajućih materijalnih odnosa...” (Isto, str. 35).

jom i borbom radničke klase.⁴ U tom smislu je i Lenjin naglašavao društvenu uslovljenost i klasnopolitički karakter vaspitanja i zalagao se za povezivanje vaspitanja sa borbom proletarijata i njegovom istorijskom ulogom.⁵ Ali, već prvih dana posle oktobarske revolucije ustajao je protiv prekidanja veze sa dotadašnjom kulturom čovečanstva i svođenja znanja komunizma na komunističke parole⁶; suprotstavljao se birokratizaciji vaspitno-obrazovnog rada. Ideološku usmerenost socijalističkog vaspitanja on je shvatao samo kao opšti okvir konkretne borbe radničke klase⁷ i uvažavajući pedagoške zakonitosti, određeno je bio protiv mešanja politike sa pedagogijom⁸ (svođenja pedagogije na politiku ili izjednačavanje sa njom). Važno je takođe uočiti da je idejnost vaspitanja on shvatao kao opštu usmerenost prema ostvarivanju ciljeva radničke klase, a ne kao potčinjavanje vaspitno-obrazovnog rada zahtevima politike i političko-propagandne delatnosti.

Zahtev za idejnošću vaspitanja u sovjetskoj pedagogiji. Kao posebno formulisan zahtev za idejnošću vaspitanja javlja se u sovjetskoj pedagogiji posle drugog svetskog rata⁹ i to posle poznatog jačanja birokratskih tendencija i etatizma. Glavni sadržaj vaspitanja bio je veličanje moći države i državnog aparata. Pedagogija se usmeravala prema zamislama politike i političkih foruma i služi dnevnoj politici, što je pretvara u primenjenu nauku. Princip idejnosti se smatra osnovnim postulatom celokupnog vaspitanja, pri čemu se obično uzima kao kalemljenje „unošenje” idejnosti u vaspitanje, „dopunjavanje” nastave idejnošću, a sve manje kao konkretna borba radničke klase za novo društvo i novog čoveka.

U vojsci se ova tendencija manifestovala u izjednačavanju idejnosti sa disciplinovanim ponašanjem, besprekornim izvršavanjem naređenja rukovodstva i poštovanjem vojnih propisa. To je krnjilo slobodu ličnosti i vraćalo je na izvesne fenomene formalne discipline svojstvene drilu. Ali slabljenje dogmatizma i etatizma postepeno je u sovjetskoj pedagogiji dovelo do izvesnog umanjivanja dominacije idejnosti vaspitanja, na račun naučnosti.

⁴ „Komunisti ne izmišljaju uticaj društva na vaspitanje; oni samo menjaju njegov karakter, oni otimaju vaspitanje ispod uticaja vladajuće klase” (*Kultura*, Beograd 1947, str. 20).

⁵ „Naša škola je obavezna da omladini pruža osnovna znanja, da ih vaspitava u duhu komunističkih pogleda, da stvara obrazovane ljude. Škola je obavezna da stvara od ljudi koji se školuju u njoj učesnike borbe za oslobođenje od eksploatacije” (*Задачи союзов молодежи*, 1920, Сочинения, Издание, том 31, стр. 270).

⁶ „Pogrešno je misliti da je dovoljno prihvatiti komunističke parole — citate komunističke nauke, a ne usvojiti potrebnu sumu znanja koje je čovečanstvo dotad dostiglo” (*Isto*, str. 261).

⁷ „Osnovu komunističkog morala čini borba za učvršćenje i izgradnju komunizma. U tome se i sastoji suština komunističkog vaspitanja, obrazovanja i učenja” (*Isto*, str. 270).

⁸ *О смешении политики с педагогией*, Сочинения, издание четвертое, том 8, стр. 420.

⁹ Dr Dragutin Franković, *Bitna obilježja socijalističke idejnosti i političnosti nastave*, Zagreb, 1953.

Zahtev za idejnošću u našem vaspitanju. Revolucionarne promene strukture našeg društva, u toku i posle revolucije, izmenile su cilj, principe, metode i organizaciju vaspitanja. Već u narodnooslobodilačkoj borbi, u prvim vojnim jedinicama i školama, vaspitanje je prožeto novim idejama i element je borbe za slobodu i socijalnu pravdu. Ono jača duh otpora, hrabrost i odlučnost, veru i snagu naroda i ljubav prema otadžbini, mržnju prema neprijatelju i izdajnicima, humanizma, bratstvo i jedinstvo i internacionalizam. Po svojim karakteristikama vaspitanje je već tada imalo kvalitet socijalističke idejnosti, usmerene na jačanja slobode i progres.

Posle rata vaspitanje se koncentriše i usmerava na to da se idejno formiraju mlade generacije, svesni i odani graditelji i branitelji socijalizma. Nastojanja su izrazita na svim područjima društva. U Armiji je celokupno vaspitanje postavljeno na nove temelje i podređeno zahtevu idejnosti.

Sve ovo je dalo značajne rezultate. Ali osnovna protivrečnost bila je između uopšteno formulisanih ciljeva i nedovoljno konkretnog pristupanja, nepravilne ili parcijalne realizacije idejnosti. U vaspitno-obrazovni proces prodiru izvesne birokratske tendencije i „infiltriranje” idejnosti. „Idejni rad” je zbog toga često stereotipan po oblicima i metodama. Zamenjivanje stvarne idejnosti i naučnosti sa političkom deklarativnošću slabilo je idejnost i naučnost i jačalo formalizam u vaspitanju.

„S odbacivanjem staljinskog puta u socijalizam mi smo ostali vjerni marksizmu, koji ne poznaje deformisanu sliku čovjeka, podanika, ukalupljenog čovjeka u „ideološkoj futroli” dogmi posvećenih autoriteta, koji se ne usuđuje da prekorači granice „jedino pravilnih” sudova birokratije, jer inače dolazi u sukob sa državom”.¹⁰ Postalo je jasno da se socijalistički cilj vaspitanja ne može ostvariti dogmatskim metodama, naturanjem mišljenja, sputavanja inicijative, već idejnom borbom, usvajanjem istina, aktivnošću svih snaga radničke klase i svakog pojedinca. To je pozitivno i snažno uticalo i na vaspitanje u Armiji.

Put svesnog suzbijanja birokratskih tendencija pomoću socijalističke demokratije i samoupravnih odnosa, jačanje pozicije čoveka u rešavanju svih društvenih problema, stvorili su povoljne uslove za realizovanje prave idejnosti vaspitanja. Ali popuštanje administrativnog pritiska omogućilo je da se u otvorenom vidu jave ranije prikriveni problemi; oživele su diskusije o pojmu ideologije i suštini idejnosti, ali i mišljenja da je našem razvitku potrebno u prvom redu kritički prilaziti, jer se, navodno, samo tako može osigurati slobodan razvoj ličnosti. Sve je to uslovalo da je pitanje socijalističke idejnosti vaspitanja malo obrađivano u građanstvu, pa i u vojsci. Ako je to i činjeno, bilo je više direktivno i sa političkog, nego sa didaktičkog i metodičkog aspekta, bez većih teorijskih analiza u smislu korekture prakse. Ipak, u vojsci nije dolazilo do odstupanja od socijalističke orijentacije vaspitanja, ali je nedostajala potrebna kon-

¹⁰ Isto kao pod 9, str. 82.

kretnost, usmerenost na realne probleme i potrebe. Nedostatak pedagoško-andragoške obrade pojačavao je te slabosti, umanjivao napore i očekivane rezultate.

Dalji razvoj socijalističkih odnosa u kojima čovek postaje osnovno merilo i izvor svih vrednosti, doveo je do drukčijeg tretiranja idejnosti i idejne borbe. Slobodan i svestrano razvijen proizvođač i upravljač su sve više ideal društva, te „usmeravanja” bilo koje vrste postaju sve neprihvatljivija. Teži se stvaranju takve društvene pozicije čoveka koja će mu omogućiti i koja će ga podsticati da slobodno misli i postupa i da svoje idejne napore usmerava ne na prihvatanje tuđih ideja, već na konkretnu borbu za rešavanje problema koji se isprečavaju u njegovoj svakodnevnoj praktičnosti društvenoj akciji.¹¹

Ali, da li sve ovo znači da je u novim uslovima prestala potreba za idejnim vaspitanjem, da li su taj zahtev prevazišle naše opšte društvene težnje i naša shvatanja ličnosti? Ovde ističemo samo konstataciju da isto tako kao što se nijedno ljudsko društvo ne može osloboditi brige za formiranje novih generacija, i odraslih, tako se ni klasno društvo, makar, se radilo i o socijalističkom, ne može osloboditi idejnosti vaspitanja. Vaspitanje u socijalizmu je funkcija ostvarenja istorijske uloge radničke klase.¹² U protivnom odreklo bi se svesne borbe za postizanje progresivnih društvenih ciljeva. Ali, s druge strane, jasno je da takvo idejno vaspitanje ne može imati etatističke ciljeve. Njegov smer su sloboda i prava radnog čoveka. Problem socijalističke idejnosti mora se uzimati konkretno, kao problem novog socijalističkog sadržaja i njegove metodičke realizacije. Tako shvaćena idejnost je konstitutivni momenat socijalistički usmerenog vaspitanja.

O POJMOVNOM ZNAČENJU IDEJNOSTI

Različiti smisao i različito uvažavanje zahteva idejnosti vaspitanja uslovljeni su već samom nejedinstvenošću poimanja njihovih suštine i značaja. Do toga je došlo zbog različitih tumačenja pojmova ideologije, idejnosti i idejne borbe, odnosa ideologije i nauke — idejnosti i naučnosti, ideologije i politike, idejnosti i političnosti. Zato smisao idejnosti vaspitanja u relaciji i funkciji ovih pojmova zaslužuje da bude posebno razmotren.

Idejnost i idejna borba. Prvi nesporazumi vezani su već za shvatanje same idejnosti i idejne borbe, u procesu vaspitanja. Poznato

¹¹ „Nasuprot ostacima preživelih ideja, orijentacija komunista u izgradnji demokratskih odnosa u našem društvu treba da bude saznanje da iskustvom, naukom i kulturom naoružan čovek u sistemu samoupravljanja, i oni njegovi interesi koji afirmišu takav njegov društveno-ekonomski položaj, treba da budu osnovna unutrašnja pokretačka snaga razvitka socijalističke demokratije i slobode čoveka”. (Edvard Kardelj, *Društveno-ekonomski zadaci privrednog razvoja u narednom periodu, Osmi kongres SKJ*, Beograd, *Kultura*, 1964, str. 106).

¹² U vezi s tim drug Tito ističe: „... ne samo kod nas već svuda u svijetu glavna uloga komunista je baš u tome da budu vaspitači masa” (*Dela*, knjiga XI, str. 21).

je da u širem smislu idejnost znači privrženost određenoj ideji, zastupanje određenih pogleda i stavova i doslednost u njihovom sprovođenju.¹³ Ona je neposredno povezana s ubeđenjem i sistemom mišljenja. U takvom značenju se i pojam idejna borba uzima kao borba pojedinaca ili grupa za određene ideje i idejne stavove.¹⁴

U klasnom društvu idejnost je zavisna od klasnog položaja i klasnih opredeljenja, te u užem smislu znači zasnivanje misaone i praktične aktivnosti na stavovima i vrednostima sistema ideja određene klase, odnosno sa principima i zakonitostima jedne ideologije ili nauke. Ovako shvaćen pojam idejnosti identičan je sa pojmom ideološke usmerenosti.

Pošto u klasnom društvu nužno dolazi do borbe između klasno suprotnih idejnih shvatanja, idejna borba poprima karakteristike ideološke borbe, te ima izrazitije i isključivije oblike, metode i sredstva, naročito ako se radi o sukobu ideologije antagonističkih klasa društva. No, ona se može voditi i unutar klasa i njihovih ideologija, s obzirom na različite društvene pozicije pojedinaca i grupa, nivo znanja, funkciju itd. i idejna shvatanja koja se u vezi s tim javljaju. No, idejna borba ne uključuje obično oblike i metode kojima se služi ideološka borba.

Idejna borba je metoda i sredstvo u težnji za novo i napredno, za prevazilaženje protivrečnosti i utvrđivanje objektivne istine. Nepriznate su, stoga, isključivosti i netolerantnosti u idejnoj borbi u okviru idejne orijentacije.¹⁵ One su izraz idejnog monopolizma, totalizma i dogmatizma. No, isto tako moraju se odbaciti „prilično rasprostranjeni, pozitivistički odnosi prema stvarnosti, nekritičko prihvatanje raznih varijanti buržoaske pozitivističke nauke, filozofije, shvatanja da „prava nauka“ mora biti ideološki i društveno neangažovana...”¹⁶ Poslednje je, očigledno, posledica apstraktnog humanizma i ima negativne teorijske i praktične posledice za razvijanje i jačanje idejne borbe na području vaspitanja. „Idejna” osnova ovih shvatanja je u tumačenju marksizma isključivo kao izvrnute svesti — ideologije i, dosledno tome, insistiranju da se iz njega izbaci sve što je ideološko. Ovakvim stavom je negiran i sam smisao idejne borbe i idejnosti vaspitanja.

Dva shvatanja pojma ideologije. Marks i Engels uzimali su ideologiju u smislu sveukupnosti pogleda na svet i društveni život, za označavanje idejnog sistema mišljenja jedne grupe, sloja klase ili čitave epohe. Ona izražava kompleks pogleda na ciljeve i zadatke koji stoje pred ljudima kao pripadnicima određenih društve-

¹³ *Mala politička enciklopedija*, Beograd, 1966, str. 367.

¹⁴ Isto, str. 366.

¹⁵ „Jedinstvo u bitnim pitanjima naše politike mora neprestano da se ostvaruje u borbi sa suprotnim tendencijama i shvatanjima”. (V. Vlahović, *Idejna kretanja na sadašnjem stepenu našeg razvoja i dalji zadaci SKJ*, VIII kongres, *Kultura*, 1964, str. 176).

¹⁶ *Rezolucija VII kongresa o narednim zadacima SKJ*, *Kultura*, 1964, str. 185.

nih grupa, slojeva i klasa.¹⁷ Važno je zapaziti da su u ovaj kompleks ideja oni uključivali i gnoseološke elemente, tako da ideologija nema samo klasnu, već i saznavnu funkciju.

Ali Marks i Engels su uzimali ideologiju i kao „izokrenutu“, „iskrivljenju“, otuđenu društvenu svest, naročito u svojim ranim radovima i u „Nemačkoj ideologiji“.¹⁸ Isti smisao ovom pojmu pridavali su sve do kraja života.¹⁹ Ideologiju kao „iskrivljenu svest“ Marks i Engels su objašnjavali kao oblik otuđenja ličnosti u klasnom društvu, koje se javilo istorijski uzeto najpre u religiji, ali se ubrzo manifestovalo i u drugim oblastima (filozofiji, nauci, politici, moralu i dr.)

Prvo shvatanje je šire — odnosi se na sveukupnost čovekovog poimanja sveta, dok drugo ima u vidu konkretni, klasni period razvoja društva u kome je ideološka svest zaista iskrivljena, mada sadrži i realističke momente.

Lenjin je upotrebljavao češće reč „ideologija“ u njenom širem društvenom značenju, da bi izradio mišljenja jedne grupe, klase ili epohe.

Različito tumačenje pojma „ideologija“ zadržalo se sve do danas. Zato je i prirodno što nije moglo biti ni jedinstvenih stavova prema zahtevu idejnosti vaspitanja. To je nužno doprinosilo i nejasnoćama i slabljenju aktivnosti u idejnom vaspitanju u Armiji.

Ideologija i nauka, idejnost i naučnost. Nejasnoće u pogledu tumačenja pojma ideologije izazivaju diskusiju o samom smislu i opravdanosti zahteva za idejnošću vaspitanja.

Već iz onoga što je rečeno proizlazi da svaka klasa ima svoj način shvatanja i vrednovanja, svoje interese i ciljeve aktivnosti; ali nameće se pitanje — ukoliko ona sadrže objektivnog da li ona mogu i koliko predstavljati osnovu vaspitanja?

Gledajući sa suštinske strane, zapaža se da je ideologija „koncentrisani izraz interesa određenih klasa“.²⁰ U okviru ideologije nalaze se želje i zamisli, „klasni snovi“ o tome šta treba da dođe, čemu se teži, a ne isključivo naučno fundirana gledišta da tako nešto dolazi neminovno, kao rezultat saznatih objektivnih zakonitosti. Nauka je, pak, „sistemizovana suma znanja o objektivnoj stvarnosti do koje se došlo svesnom primenom određenih objektivnih me-

¹⁷ U istom smislu Marks je, na primer, tumačio ideologiju u „Predgovoru za Prilog kritici političke ekonomije“, gde govori o pravu, politici, filozofiji i drugim oblicima kao „ideološkim oblicima“ u kojima ljudi postaju svesni toga sukoba (između proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa) i borbom ga rešavaju. Ovakva gledišta susrećemo i u nizu kasnijih radova.

¹⁸ Ako se u svakoj ideologiji ljudi i njihovi odnosi pokazuju okrenuti naglavačke kao u kameri obskuri, to ovaj fenomen proizlazi isto tako iz istorijskog procesa njihovog života, kao što obrnutost predmeta na mrežnjači oka proističe iz njihovog neposrednog fizičkog života“.

¹⁹ U pismu Meringu od 14. jula 1893. Engels je još insistirao na tom značenju: „Ideologija je proces koji takozvani mislilac vrši, doduše, svesno, ali s krivom svesću. Stvarne snage koje ga pokreću ostaju nepoznate, inače to ne bi bio ideološki proces. On zamišlja krive ili prividne pokretačke snage“.

²⁰ Философская энциклопедия, св. 2, стр. 231, Москва 1962. г.

toda istraživanja".²¹ Ona se oslanja na realno utvrđene zakone i fakta, ne upuštajući se u oblast želja, ciljeva van okvira određenih zakonitosti. Nauka pomaže čoveku da sazna zakonitosti koje vladaju u prirodi, društvu i mišljenju i da se njima koristi za ljudsko blagostanje. Ona ne ide izvan granica objektivno utvrđenog.

U pronalazanju rešenja odnosa između naučne objektivnosti i ideološke usmerenosti marksizma susreću se različita shvatanja: na jednoj strani apologetizam i konformizam, na drugoj objektivizam i scijentizam.

Deo marksistički orijentisanih naučnika teži da rešenje nađe u tvrdnji da svaka ideologija ne mora biti „izvrnuta slika sveta” i da je ideologija marksizma u celini naučna. Ovim se gubi iz vida klasna (veća ili manja) ograničenost svake ideologije i neminovno se ide u konformizam i apologetiku koji se javljaju uvek kada želi da se politički oportunistički postavi u rang principa i sve podredi tome. Društvu koje se progresivno razvija, međutim, ne treba apologetika već objektivna naučna kritika. Ono nije zainteresovano za prikrivanje stvarnosti već za njenu objektivnu analizu i menjanje.

„Insistiranja da se iz marksizma izbaci sve ono što je ideologija”,²² da se odvoje naučni od klasnih elemenata, dovode do umrtvljivanja onoga što je za marksizam najbitnije — jedinstva objektivnih naučnih zakonitosti i tendencija društvenog kretanja u pravcu revolucionarnog menjanja sveta. Ta insistiranja su izraz društvenog revolta na apologetiku ili na težnju da se nauka postavi kao neutralna društvena misao. Razdvajanje naučnih od ideoloških elemenata ne može se sprovesti; neprihvatljivo je i zato što se obično vrši sa pozicija objektivizma, jer se, pored ostalog, tako izvodi što se fiksiraju neke činjenice i fragmentarno posmatraju, a odbacuje se marksistička perspektiva društvenih promena kao ideološka. Na ovaj način nemoguće je objasniti bilo koje nauke. Zato je scijentizam i karakterističan za nazadnu koncepciju društva, za prilagođavanje stvarnosti u datim okvirima.

Za marksiste je takođe van sumnje da će sve društvene nauke uključivati u sebe i saznajne i ideološke elemente sve dok klasne ograničenosti i klasni antagonizmi ne prestanu da budu faktori organizacije ljudskog života. U svemu ovome ne bi trebalo gubiti iz vida činjenicu da jedna ideologija može biti bliže, a druga dalje od nauke. Ideologija radničke klase — marksizma — u tešnjoj je vezi sa naukom nego ideologija eksploatatorskih klasa, zato što su klasici svoje stavove formirali na naučnim zakonitostima i što su ciljevi radničke klase širi, nesebičniji i humaniji. Ideologiji eksploatatorskih klasa je cilj održavanja postojećih eksploatatorskih odnosa, te zato nužno dolazi u raskorak sa naukom.

Prožimanje sazajnog i klasnog ne bi, međutim, trebalo uzimati kao da je nemoguće razlikovanje naučnog i ideološkog u mark-

²¹ Enciklopedija leksikografskog zavoda, Zagreb, 1961, sv. 5, str. 359.

²² V. Vlahović, Idejna kretanja na sadašnjem stepenu našeg razvoja i dalji zadaci SKJ, VIII kongres SKJ, *Kultura*, 1964, str. 185.

sizmu — i na području društvenih nauka uopšte. Takva insistiranja žele da dokažu potrebu identifikovanja nauke i ideologije — neophodnost „partijnosti” celokupnog ljudskog saznanja. Ona vode politizaciji nauke — usmeravanju društvenih nauka na političko-vaspitne, a tek onda na saznajne funkcije. Na području vaspitanja takav stav je gotovo uvek značio da se pedagogija-andragogija podredi političkim ciljevima ili, šta više potrebama konkretne političke akcije. Rezultat toga bio je: nedostatak naučnosti pedagoško-andragoške analize društvenih pojava; pomanjkanje samostalnosti u kreiranju cilja vaspitanja; slabosti u postavljanju vaspitno-obrazovnog procesa; kretanje u okvirima normativno-vrednosnog pojmovnog aparata politike, a u vezi s tim nerazlikovanje pedagoško-andragoških normi i činjenica i prihvatanje stavova autoriteta, umesto iznalaženja zakonitosti organizacije vaspitno-obrazovnog rada i dr.

Ideologija i politika — idejnost i političnost. I zbog nesagledavanja veze ideologije i politike pojavljuju se pojmovne razlike u ostvarivanju zahteva za idejnošću vaspitanja.

Obično se naglašava da je ideologija nešto čvrsto i trajno — „strategija”, a politika nešto fleksibilno, što se rukovodi momentom — „taktika”. Iz ovoga se zaključuje da je politika samo realizacija, oblik i način ostvarivanje ideologije, da su politika i političnost potčinjene ideologiji i ideološkom, da su forma i način njihovog ispoljavanja. Takva gledišta na području vaspitanja gotovo uvek su značila poistovećivanje idejne usmerenosti sa potrebama dnevne političke akcije i tako nanosila štetu pravom shvatanju socijalističke idejne usmerenosti vaspitanja.

Za razliku od ideologije koja je sistem shvatanja (u kojem su izraženi položaji, interesi i ciljevi određene grupe — klase i norme njenog oživotvorenja, realizacije) politika je, pre svega, „ukupnost svih mera i delovanja usmerenih na odbranu interesa određenih klasa, na izvojevanje, odnosno jačanje vlasti ili na stvaranje uvjeta koji će omogućiti razne oblike borbe za vlast; istovremeno politika je i određen smjer i metoda rada partije, države, pa i pojedine osobe, kao državnička veština, teorija o vođenju države, o državnim ciljevima i sredstvima za njihovo ostvarenje”.²³ U užem smislu politika je usmeravanje delatnosti države ili pojedinih klasa, partija, u ovoj ili onoj sferi društvenog života (unutrašnja, spoljna politika, ekonomska i dr.) ili može izražavati forme i metode rada pojedinaca.²⁴

Prirodno je što se politika u znatnoj meri poklapa sa ideologijom, pošto se klase u svojim ideološkim stremljenjima rukovode ovim ili onim političkim ciljevima. Ali je isto tako očigledno da se ona ne može svesti na oblike ispoljavanja i realizacije ideologije. Politika je usmerena na osvajanje ili održavanje vlasti i upravljanje pomoću vlasti; vezana je neposredno za državu i pravo, a time

²³ Enciklopedija leksikografskog zavoda, Zagreb, 1962. sv. 6, str. 133.

²⁴ Краткий словарь по философии, Москва, 1966., стр. 217.

je u većoj meri nego ideologija izvor raznih birokratskih i etatičkih tendencija. No, sociolozi i politikolozi marksisti polaze od toga da je politika istovremeno i instrument menjanja vlasti u pravcu širokog i slobodnog učešća svih građana u upravljanju društvenim poslovima.²⁵ Oni polaze od toga da će se politička stremljenja postepeno pretvarati u opštedruštvena i da će, korak po korak, politika odumreti kao posebna i otuđena sfera ljudskog života.

Adekvatno odnosu ideologije i politike treba posmatrati i odnos između zahteva za ideološkom (idejnom) usmerenošću i političnošću vaspitanja. Ideološka usmerenost podrazumeva stremljenja u duhu ideoloških interesa određenih klasa, homogenih pokreta i grupa, nastojanja da se realizuju njihovi ciljevi. Političnost, pak, podrazumeva usmerenost na ostvarenje političkih ciljeva jedne klase (grupe, pokreta), postupanje u duhu osnovne orijentacije u rukovođenju društvom i državom ili određenim oblastima života. Zato se političnost često izjednačava sa postupanjima u duhu zamisli određenih rukovodećih društvenih i državnih snaga. Ona može izražavati i birokratske i etatičke elemente ili biti oružje u rukama za progres. Otuda, kada se govori o ideološkoj usmerenosti i političnosti vaspitanja, moraju se uvek imati u vidu snage koje iza toga stoje i čijim interesima služe.

Idejnost vaspitanja znači njegovu orijentisanost na ostvarenje revolucionarnih zadataka klase koja ga organizuje. To je usmerenost ka opštim, globalnim ciljevima. Političnost se obično shvata kao težnja da se vaspitanjem usmere i aktiviraju ljudi u borbi za određene političke ciljeve. Zato se ona često uprošteno shvata kao potčinjavanje vaspitanja trenutnim političkim interesima. Time se vaspitanje obično svodi na političku apologetiku, na podupiranje zaključaka političkih autoriteta, prihvatanje političkih parola kao normi za organizovanje vaspitanja. Zato je i sa idejnog i naučnog stanovišta opravdanije isticati zahtev za idejnošću nego zahtev za političnošću vaspitanja.

Različito poimanje idejnosti (odnosno ideologije i njenih relacija sa srodnim oblastima) imalo je dosta štetnih posledica i to ne samo kod pojmovnih određenja nego i u širim dimenzijama teorije i prakse svih društvenih nauka. Taj uticaj bio je osobito jak u oblasti pedagogije. Treba se, na primer, samo podsetiti šta je za društvene nauke, posebno za teoriju vaspitanja značilo prihvatanje teze o partijnosti nauke. Posao istraživanja i nije shvatan drukčije nego kao komentarisanje najvažnijih odluka političkih rukovodstava, kao nastojanje da se politički stavovi sa „naučne tačke” opravdaju i podupru. To je dovelo do toga da se u društvenim naukama razvila fantastična tehnika operisanja citatima političkih autoriteta, kojima je trebalo zameniti nedostatak naučne zasnovanosti. Proglašavanje ideala i normi politike i društvene prakse za stvarnost imalo je za posledicu da je u pedagogiji pojam socijalističke idejnosti uziman normativno i apstraktno. Određene crte ličnosti ocenjivane su kao pozitivne ili negativne prema tome koliko su odgovarale pro-

²⁵ Enciklopedija leksikografskog zavoda, Zagreb 1962, sveska 6, str. 133.

gramskoj normi ili idealu. Nije se ni nastojalo da se specifičnije odredi predmet pedagoško-andragoških istraživanja, niti osigura posebno pedagoško pristupanje činjenicama. To je mutilo pojamovnu sliku i otežavalo razlikovanje osnovnih kategorija pedagoško-andragoških saznanja.

Takvo stanje naučne pedagoško-andragoške teorije onemogućavalo je bliže određivanje etičkih kvaliteta i vrednovanje ličnosti. Pedagogija se nije bavila fundamentalnim izučavanjima socijalističke ličnosti, već je to bilo prepušteno filozofiji, sociologiji i drugim društvenim naukama. Ona je shvatana prvenstveno kao praktična nauka, kao sredstvo u izgrađivanju ličnosti koje su drugi već propisali i cilj vaspitanja odredili. U mnogim pedagoško-andragoškim studijama čak se i danas vaspitne pojave nastoje objasniti normativno-vrednosnim sudovima, što i u vojnom vaspitanju neminovno izaziva mnogobrojne teškoće i prouzrokuje nesagledavanja potreba vlastitih pedagoško-andragoških istraživanja. I kad se prihvataju takva istraživanja često se misli u pojamovnim kategorijama koje su van domena pedagogije-andragogije, mada ova istraživanja (posebno empirijska) predstavljaju jedini put za prevazilaženje slabosti — orijentaciju na konkretne probleme nauke.

SUŠTINA IDEJNOSTI VASPITANJA U SOCIJALISTIČKOM DRUŠTVU I ARMJI

Različite koncepcije idejnosti socijalističkog vaspitanja. Shvatanje da sve društvene nauke i celokupna društvena aktivnost moraju biti strogo idejno usmereni proglasilo je idejnost osnovnim postulatom celokupnog vaspitanja. Polazeći od toga da svaka klasa mora imati svoje ekonomske, sociološke, filozofske, pravne i druge teorije koje služe njenim interesima, pa da prema tome i pedagogija-andragogija treba da širi i učvršćuje shvatanja i vrednosti te klase, dovelo je do stava da ona ne predstavlja nikakvu iskustveno-teorijsku, fundamentalnu nauku, već primenjenu disciplinu koja polazi od osnovnih postulata određenog klasnog shvatanja društva i nastoji da objasni zakonitosti i tendencije društvenog razvoja, odnosno da ih oživotvori u vaspitanju. Kriterij naučnosti te discipline nije proverena istina, već društveno-politička i ideološka praksa u meri u kojoj ona služi interesima klase. U ovakvim koncepcijama se i ne pravi razlika između pedagogije-andragogije i marksističke filozofije, odnosno onog dela te filozofije koji se odnosi na izučavanje društva i ličnosti.

Suprotno ovome ističe se da funkcija pedagogije-andragogije nije primarno-ideološka već naučna. Teži se potpunom oslobađanju pedagogije-andragogije od ideologije i njenom konstituisanju kao teorijsko-iskustvene nauke, na bazi principa opšte naučne teorije i naučne metodologije. Ide se i dalje i ističe da je za naučno saznanje neophodan i kritički stav prema društvenoj stvarnosti, pošto se bez dublje kritičke analize ne mogu otkriti bitne zakonitosti i prevazići konformizam i pozitivistička orijentacija. Međutim, ne precizira se

„kritički stav”, a time ni polazna tačka kritike. A sam „kritički stav” ne mora značiti i napor da se prodre u suštinu društvenih odnosa, već može biti i posledica težnje za društvenom negacijom.²⁶

Iako po polaznoj osnovi suprotna, ova gledišta se slažu u tome da pedagogija-andragogija mora biti društveno angažovana, ali pojam angažovanosti različito poimaju. Jedni društvenu angažovanost svode na političku u užem smislu, a drugi smatraju da pedagogija-andragogija ne može biti samo sredstvo u službi neke društvene klase. Cilj svake nauke jeste služenje čoveku, te svoje interese ne može nikada svoditi na interese jedne klase; angažovanost ona, pre svega, shvata kao otkrivanje boljih mogućnosti u korist čoveka — čovek joj je najviši humanistički imperativ i ideal. Dok prvo gledište svodi pedagogiju-andragogiju na poziciju potčinjenosti ideologiji, drugo zanemaruje ideološki momenat u ime „nauke”.

Shvatanje idejnosti kao praktično-političke angažovanosti manifestovalo se u pedagoško-andragoškoj teoriji i u zamenjivanju ili potiskivanju poznatog principa vaspitnosti principom idejnosti, odnosno idejno-političke usmerenosti,²⁷ pa i kada se isticalo jedinstvo ova dva principa, ostala je dominirajuća uloga idejnosti. Drugo stanovište vaspitanost smatra dovoljnom osnovom organizacije čitavog procesa obučavanja. Po njemu nema potrebe za posebnim isticanjem idejnosti. Ono se zalaže za objektivističku usmerenost, slobodnu od idejnih „devijacija” i „opterećenja”.

Oba gledišta izražavaju neprihvatljive krajnosti. Rešenje suprotnosti ne može se tražiti u prihvatanju jedne ili druge teze, već u jedinstvu idejnosti i vaspitnosti.²⁸ Napori na razvijanju ličnosti neće dati rezultate ako ne budu usmereni na razvijanje celovite socijalističke ličnosti, svih njenih racionalnih, emotivnih, socijalnih i dr. kvaliteta. Ali to vaspitanje mora biti orijentisano i oblikovano prema višim društvenim ciljevima, jer samo u tom slučaju može ispuniti svoju funkciju — izgradnju humanističke i kritičke ličnosti, sposobne za stvaralačku progresivnu akciju.²⁹

²⁶ „Socijalistička stvaralačka kritika ne sme da ispusti iz vida neke bitne svoje karakteristike. Pre svega, važno je sa kakvih pozicija i sa kakvim ciljem istupaju nosioci kritike, odnosno da li se radi o kritičarima koji se bore za socijalizam, ili održavaju neka druga stremljenja.” (V. Vlahović, VI plenum CK SKJ, Beograd, 1964, str. 27.).

²⁷ Tako, na primer, u „Općoj pedagogiji”, u redakciji S. Patakija ističe se princip idejno-političke usmerenosti, kojim se zamenjuje princip vaspitanosti. Slične stavove zauzimaju i neki drugi naši i strani autori.

²⁸ Taj stav počinje sve više da preovladava. Tako, R. Teodosić ističe princip naučnosti i idejne i vaspitne usmerenosti (*Pedagogika, Sarajevo*, 1965, str. 152), dr B. Samolovčev princip socijalističke idejno-odgojne usmerenosti (*Obrazovanje odraslih, Zagreb*, 1963, str. 198) itd.

²⁹ „Čovek se u socijalizmu mora osećati svoj, ali ne kao sebičan i usamljen pojedinac. Čovek postaje svoj, i sve više slobodan, ukoliko više učestvuje u raznovrsnim oblicima zajedničke borbe, saradnje i pomoći, koji su zasnovani na osećanju i uvjerenju zajednice da je čovjek najveća vrednost”. (VII kongres SKJ. Sten. beleške, Beograd).

Socijalističko društvo ne može se odreći idejnosti vaspitanja. To se odnosi i na samoupravno društvo kakvo je naše, jer je i u tim uslovima neprihvatljiva teorija spontaniteta i automatizma razvoja. Odricanje od takvih nastojanja značilo bi ostavljanje prostora za delovanje snaga koje vuku natrag i koje, u ime „objektivizma” i „nauke”, pokušavaju da prikažu sve što je ideološko kao prevaziđeno i reakcionarno. Ali idejnost ne sme potisnuti ostale zahteve, a posebno zahtev vaspitnosti u razvoju socijalističke ličnosti.

Ovim je pozitivno odgovoreno i na pitanje postavljeno u početku: da li je opravdano, i u kojoj meri, govoriti o idejnom vaspitanju u našem društvu? Da li se takvi naponi mogu shvatiti kao tutorisanje, naturanje mišljenja i stavova? Ne. Oni ne samo što nisu suprotni intencijama društva i razvijanju humaniteta ličnosti, već su i uslov da se ostvare ciljevi našeg društvenog razvoja i izgrađivanja socijalističkog čoveka — čoveka širokih shvatanja koji će se odlikovati bogatstvom znanja, visokim sposobnostima, koji će biti istrajan borac za novo i progresivno, kome će biti stran svaki šablonizam i ukalupljivanje. Ono što treba, ipak, još podrobnije razmotriti jeste: šta se izmenilo u dosadašnjem shvatanju idejnosti, šta je bitno karakteriše u našim novim društvenim odnosima? Drugim rečima: šta se značajnije menja u suštini zahteva za idejnošću vaspitanja i kakve posledice te promene proizvode u vaspitno-obrazovnoj delatnosti?

Idejna borba — osnovni oblik, metoda i sredstvo razvijanja idejnosti. Radni čovek je postao glavna snaga socijalističkog društva i u kreiranju i usmeravanju društvenih kretanja. Sa tom promenom je i shvatanje idejnosti doživelo svoju transformaciju; ona poprima onakvu suštinu za kakvu su se zalagali klasici, osobito Lenjin — da se u suštinskom određivanju idejnosti ne polazi od države, partije ili bilo koje birokratske društvene grupe, već od radnih ljudi, njihovih interesa i služenja tim interesima. Ova idejnost ne sadrži u sebi centralistički shvaćen zahtev klasnih interesa i klasnog jedinstva, već jedinstvo klasnih interesa smatra složenim od pojedinačnih. Dobro radničke klase ne nalazi se van ličnih interesa pojedinaca.³⁰ Jedinstvo pogleda i delovanja radnih ljudi shvata se kao jedinstvo razlika.³¹ Izgrađivanje pogleda na svet, a otuda i idejnosti, uzima se kao protivrečan tok usvajanja novih i prevazilaženja ranije utvr-

³⁰ U programu SKJ u vezi s tim se kaže: „Socijalizam ne može ličnu sreću čovekovu podređivati nekakvim „višim ciljevima”, jer je najviši cilj socijalizma lična sreća čoveka. S druge strane, niko nema prava da svoj lični interes ostvaruje na štetu zajedničkog interesa svih” (Program SKJ, VII kongres. Sten. beleške, Beograd, 1958, str. 1019).

³¹ „Jedinstvo Saveza komunista u uslovima decentralizacije privrednih i društvenih poslova jeste visoko izražena koncentracija svesti u kojoj se spaja individualna i društvena svest. Takvo se jedinstvo ujedno manifestuje kao kategorija individualne i kolektivne odgovornosti za dalji progresivni razvitak (V. Vlahović, VI plenum CK SKJ, Beograd, 1964, str. 24).

denih istina i stavova u granicama opšte usmerenosti.³² Upravo ovo jedinstvo suprotnosti i razvojnosti čine osnovu takve idejnosti koja će biti oslobođena dogmatizma i šablona i kritičkim prevazilaženjem dovešće do ukidanja starog i uspostavljanja novog i progresivnog.

Ovakav pristup razvijanju idejnosti pretpostavlja idejnu borbu kao osnovno sredstvo i metod izgrađivanja idejne svesti i pogleda na svet. Kritičko procenjivanje stavova, otkrivanje u različitim idejnim stavovima onoga što je objektivno istinito, što vodi progresu društva, prevazilaženje dogmatskih i birokratskih mišljenja i pozicija, otkrivanje stvarnih zakonitosti i uzroka pojava u svim oblastima društva vrši se pomoću idejne borbe.³³ Smisao idejne borbe se proširuje, ona postaje oblik, metoda i sredstvo ne samo borbe za pobjedu progresivnih ideja, nasuprot rezistentnim silama društva, već i vaspitanja ljudi u procesu društvenog života. Praksa prekaljuje i osposobljava čoveka. U njoj čovek stiže osobine borca koje će mu omogućiti da još upornije, pronicljivije, smišljenije i racionalnije, sa potrebnom kritičnošću i veštinom, rešava idejne probleme.

Osobenosti idejnosti u vaspitno-obrazovnom procesu. Može se postaviti pitanje: da li je na ovakvu ulogu idejne borbe opravdano jednako gledati i u vaspitno-obrazovnom procesu ili u njemu deluju neke specifične zakonitosti? Van svake sumnje je da je razvijanje slobodne i kritičke ličnosti osnovni cilj socijalističkog vaspitanja, te se i u vaspitno-obrazovnom procesu mora doprinositi tome. Potrebna nam je ličnost koja samostalno rasuđuje i stvara, koja se ne oslanja na šablone i dogme. Boreći se za pripadnost ideologiji radničke klase, mora se istovremeno polaziti od čoveka i njegovih idejnih shvatanja, poštovati uverenje i uvažavati njegovo mišljenje. Ne mogu se silom vlasti ili formalnim autoritetom nametati sopstveni pogledi i stavovi, već borbom za saznanje i razotkrivanje istine.

Ali, ako bi se prihvatilo stanovište da se i u vaspitno-obrazovnom procesu susrećemo sa pojavom idejne borbe u istom vidu kao i na drugim područjima društvenog života, negirala bi se specifičnost te oblasti, pa i sama priroda idejne borbe. Ne ulazeći u ostale specifičnosti pokazuje se da je u vaspitno-obrazovnom procesu idejna borba mogućna samo kad se radi o već formiranim ličnostima koje

³² „U borbi za jedinstvo Savez komunista je stalno insistirao na stvaralačkom a ne na mehaničkom jedinstvu, na jedinstvu kao rezultatu demokratiskog konstituisanja odluka” (V. Vlahović, VI plenum CK SKJ, Beograd, 1964, str. 25). „Jedinstvo se moralo neprekidno izgrađivati putem stalne političke i idejne aktivnosti, putem istraživanja, proučavanja prakse, putem borbe mišljenja. Jedinstvo se nije moglo, niti se može propisivati, ono se ne može obezbediti administrativnim merama. Jedinstvo se osvaja u stalnoj borbi čiji se oblici menjaju” (Isto, str. 23 i 24).

³³ „Idejna zaostalost, ili otupljivanje, pa čak i dezintegracija svesti, najčešće se pojavljuje u onim sredinama gde se ne vodi stvarna ideološka borba... Ako ne bismo razvijali borbu mišljenja, ako bi zakržljala nauka i sl. došlo bi do hipertrofiranja, gomilanja i komplikovanja negativnih pojava i njihovog povezivanja sa negativnim stranim uticajima i nama tuđim idejnim nasleđem vlastite prošlosti, javljale bi se teškoće u razgraničavanju onoga što nije. (V. Vlahović, VI plenum CK SKJ, Beograd, 1964, str. 24 i 25).

imaju visok nivo znanja i do određenog stepena izgrađen pogled na svet, te su u mogućnosti da realno ocenjuju činjenice i pojave.³⁴ U protivnom ona gubi smisao. Osim toga, vaspitno-obrazovni proces ima drugu suštinu i funkciju, te i idejna borba mora imati drugu karakteristiku. U njemu se stiču znanja, veština i navike i razvijaju sposobnosti ličnih, poučava i osposobljava, usvaja iskristalisano ljudsko saznanje i razvija određeni pogled na svet, a ne otkrivaju se nove činjenice i zakonitosti. To znači da bi „idejna borba” u oblasti obrazovanja i nastave predstavljala samo ponavljanje onoga što je već otkriveno i ne bi imala drugi smisao sem didaktičkog. Drugim rečima, već sama priroda vaspitanja, pa i obrazovanja i nastave, uzetih posebno, unapred svodi idejnu borbu u određene, nešto uže okvire.

No, bilo bi sasvim pogrešno ako bi se iz ovog zaključilo da i samo razvijanje idejnosti nije zadatak vaspitno-obrazovnog procesa. To mora biti imanentan kvalitet čitavog tog procesa kojim se on izdiže iznad običnog usvajanja činjeničnih znanja, do sinteze. Drugim rečima, idejnim se može smatrati onaj vaspitno-obrazovni rad kojim se kod onih koji se obučavaju stvaraju jasni pojmovi, postupno razvija sintetička slika sveta, koji ima materijalistički idejni sadržaj, obuhvata ne samo činjenice nego i ideje, koji razvija idejnu sliku i daje pravilne predstave o ulozi čoveka u svetu. Ovakva idejnost se izgrađuje: usmeravanjem, poučavanjem, razvijanjem logičkih funkcija i emocionalnih stavova, voljnih i karakternih osobina. Ona će se postizati idejnom borbom samo do određenog stepena i u određenim oblicima. Specifičnost vaspitno-obrazovnog rada ne dozvoljava, i ne čini racionalnom, idejnu borbu u onom vidu u kome se ona javlja na drugim područjima. Ona će iskrsnuti pretežno u momentu kada vaspitanje i obrazovanje u izvesnom smislu gube svoju funkciju poučavanja-osposobljavanja i odgajanja. Ali, u vaspitno-obrazovnom procesu treba stvoriti, s jedne strane, obrazovnu podlogu, i razvijen pogled na svet a sa druge, osposobiti ljude za uspešno vođenje idejne borbe u životu, da budu sposobni i umešni borci, sa razvijenim smislom za novo.

Izvesno ograničenje idejne borbe u procesu vaspitanja i obrazovanja i pretežna orijentisanost na idejno obrazovanje, osposobljavanje — proučavanje, nisu u suprotnosti sa funkcijom vaspitno-obrazovnog procesa uopšte. Pošto su vaspitanje i obrazovanje priprema za život, moraju biti istovremeno i priprema čoveka za idejnu borbu i rešavanje problema na toj osnovi, jer se ni sam život ne može drukčije zamisliti. Drugim rečima, razvijanje sposobnosti za idejnu borbu mora predstavljati srž samog vaspitanja i obrazovanja, ali se sami obrazovno-nastavni problemi ne mogu rešavati idejnom borbom. Proces vaspitanja i obrazovanja u tom smislu ima u prvom redu didaktičku funkciju. No, bilo bi pogrešno očekivati od njega

³⁴ „Kritika će biti uspešna ako svaki čovek ulaže neprekidne napore da poveća lično obrazovanje, da dublje upozna probleme kako bi uspešnije mogao da objasni pojave i sebi i drugima, snagom svoje misli, svoga ubedenja, a ne isključivo autoritetom Saveza komunista” (V. Vlahović, VI plenum CK SKJ, Beograd, 1964, str. 27).

(i škole uopšte) da razvije celovite sposobnosti za idejnu borbu; to nije niti može da bude samo njegov zadatak, već je nužno da ceo društveni život i sve naše aktivnosti tome doprinose.

U procesu vaspitanja i obrazovanja moguće je podsticati svesnu aktivnost onoga koji se obučava, da bi punom snagom razuma i volje savladao određene sadržaje. Upravo to je osnovna pretpostavka punog uspeha. U tome je i glavni razlog što se u našem vaspitno-obrazovnom radu sve više naglašava neophodnost aktivnog učešća vojnika (pitomca, slušaoca) u nastavnom procesu.

Drugim rečima, smanjena funkcija idejne borbe u procesu vaspitanja i obrazovanja ne ograničava i aktivnost onoga koji se obrazuje. Naprotiv potrebno je da se vaspitanje i obrazovanje tako organizuju da učenje obrazovne gradnje i celokupni odnosi koji se pri tome uspostavljaju budu što jače usmereni na razum, srce i volju — na ličnost u celini, da se pomoću didaktičkog uticaja nastavnika-starešine i svesne aktivnosti vojnika, a ne samo idejnom borbom, razvije materijalističko-dijalektički pogled na svet i progresivni društveni stavovi. Mogućnosti ovakvog delovanja su neograničene, te nadomeštaju nedostatak onakve idejne borbe sa kakvom se susrećemo na drugim područjima života. Kako će te mogućnosti biti iskorištene zavisi prvenstveno od umešnosti i znanja starešina-nastavnika. Zato didaktičko-metodički problemi realizacije idejnosti u procesu obrazovanja i nastave zaslužuju posebno razmatranje.

Pukovnik
dr Ilija MRMAK